

**חזרה מפעילות מצילת חיים של צוותי רפואה: תמורות היסטוריות
במושגים עוגמת נפש ופיקוח נפש**

מרדכי גודמן

תקציר

הסוגיה הנחקרת במאמר זה היא היחס שבין המושגים פיקוח נפש ועוגמת נפש. דחיית השבת לצורך הצלת נפשות מוסכמת על כלל הפוסקים. הצלת נפשות עלולה לגרום למציל מצוקה נפשית ועוגמת נפש בשל הכורח להישאר במקום ההצלה בסיום פעולת ההצלה. המאמר מתמקד בבירור היחס שבין שני מוקדים, חובת ההצלה ומניעת עוגמת נפש, בתשובות של ארבעה פוסקים מרכזיים בני המאה העשרים: הרב משה פיינשטיין (1895–1986), הרב שמואל הלוי וואזנר (1913–2015), הרב אליעזר יהודה וולדינברג (1915–2006) והרב עובדיה יוסף (1920–2013). בציר הזמן עלו התמורות הבאות:

1. הרב וולדינברג בפסקיו המאוחרים התיר חזרת רופא לביתו בשבת בסיום משמרת.
2. הרב פיינשטיין התיר למתנדבים חרדים שהתאגדו להצלת חיים לחזור לביתם תוך עשיית מלאכות הכרוכות באיסורי תורה.
3. הרב עובדיה יוסף בתחילה התיר חזרה על ידי נהג גוי ובסוף ימיו נטה לאסור ולא אישר את הנוהג הרווח בבתי חולים להחזיר רופאים לביתם מתורנות בשבת. למעשה בכך הוא מנע מרופא דתי או חרדי לעבוד בבית חולים בשבת.

משמעות הממצאים:

היתר החזרה בשבת מבטא לטעמנו שינוי יסודי בכיוון הפסיקה בתחום זה: במקום שהפרט יותר על צרכיו לטובת ערך שמירת השבת, השבת נדחית לטובת חזרת המתנדב לביתו לשם רווחתו האישית.

מילות מפתח:

הרב משה פיינשטיין, הרב שמואל הלוי וואזנר, הרב אליעזר יהודה וולדינברג, הרב עובדיה יוסף, עוגמת נפש, פיקוח נפש, חזרה בשבת, רופא, רפואה בשבת

לציטוט (מדעי הרוח) – מ' גודמן, 'חזרה מפעילות מצילת חיים של צוותי רפואה: תמורות היסטוריות במושגים עוגמת נפש ופיקוח נפש', חמדעת, יא (תשע"ט).

קישור למאמר: <https://bit.ly/2Mb3FKX>

פרטי מחבר:

מרדכי גודמן

אוניברסיטת אריאל

דוא"ל: mmotig@gmail.com

1. מבוא

א. הקדמה

ההלכה רואה בחיים ובשמירה עליהם ערך חשוב שגובר בחשיבותו על ערכים אחרים. מהפסוק 'וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חַקְתֵּי יְוָתָה מִשְׁפָּטֵי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֲדָם וְחַי כָּהֶם אָנִי ה',¹ למדו חז"ל שהמצוות ניתנו על מנת שיחיו בהן ולא על מנת שימותו על ידן, ומסיבה זו קבעו שפיקוח נפש דוחה את כל המצוות שבתורה.² ההלכה מחייבת אפוא להציל נפשות גם בשבת, ובמקרים שבהם נוצר מצב של פיקוח נפש בשבת השבת נדחית מפניו, כלומר: כדי להציל נפשות מותר לחלל את השבת ובכלל זה לנסוע ברכב תוך עשיית איסורי תורה. אולם כאשר הסתיימה משימת ההצלה והאפשרות לחזור למקום היציאה כרוכה בחילול שבת שאינו משמש באופן ישיר להצלה – בנקודה זו נחלקו הפוסקים מהם התנאים המתירים את החזרה לבסיס היציאה. האם הותרו איסורי דרבנן או שמא הותרו גם איסורי תורה. המאמר ידון בפסיקתם של ארבע פוסקים מרכזיים בני המאה העשרים (הרב משה פיינשטיין, הרב שמואל הלוי וואזנר, הרב אליעזר יהודה וולדינברג והרב עובדיה יוסף) ביחס לחזרה מפעילות מצילת חיים כאשר מטרת הנסיעה היא מניעת עוגמת נפש עבור המציל. באופן פשוט, בסיומה של פעולת ההצלה המציל סיים את תפקידו, ולפיכך גם מסתיים היתר חילול שבת, ולכן עליו להישאר במקומו ולא לחזור לביתו. אולם שהייה מחוץ לבית למשך שארית השבת עלולה באופן כמעט ודאי ליצור אצל המציל עוגמת נפש, העלולה למנוע ממנו את היציאה למשימת הצלה בפעם הבאה שיידרש לה. ככל הנראה נימוק זה עמד מאחורי קביעת המשנה 'כל היוצאים להציל חוזרין למקומן'.³ הנמקה זו הועלתה במפורש ביחס לעדי החודש, שאם לא נתיר להם לשוב לביתם בשבת, 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא', והם עלולים כלל לא לבוא להעיד עדות החודש בשבת.⁴ לכן אין לעכב עדים שבאו להעיד בשבת, אלא יש לאפשר להם לחזור לביתם גם במחיר חילול שבת מן התורה. במציאות המודרנית נהיגה במכונית משמעה נסיעה הכרוכה באיסורי תורה. מאמר זה יסקור את הגישות השונות הקיימות בספרות ההלכה ביחס לחזרה בשבת ויבחן את המשקל ההלכתי שניתן לעוגמת נפש.

1 וי' יח 5.

2 בבלי, יומא פה ע"ב. היתר פיקוח נפש אינו תקף ביחס לשלוש מצוות (עבירות) שלגביהן נקבע 'ייהרג ואל יעבור'.

3 משנה, עירובין ד, ג. לאדם שיצא מחוץ לתחום שבת יש היתר ללכת ברדיוס של ארבע אמות בלבד. אולם חכמים הקלו על מי שיצא לצורך פיקוח נפש שיש לו אלפיים אמה לכל כיוון, כמו כל אדם ששבת במקום מוגדר. בגמרא ישנה שיטה המסבירה את דין המשנה במצב של סכנת חיים למצילים כאשר חיילי ישראל הפסידו בקרב, ואז הם מותרים לחזור ללא הגבלת מרחק של אלפיים אמה. עיינו י"נ אפשטיין, מבואות לספרות תנאים, ירושלים תשט"ז, עמ' 311, המעיר שמשנת עירובין מתירה ליוצאים להציל לחזור יותר מאלפיים אמה חולקת על משנת ראש השנה (ב, ה) הסוברת שיש ליוצאים אלפיים אמה בלבד.

4 משנה, ראש השנה א, ו.

ב. עוגמת נפש או פיקוח נפש

בתשנית הדיון מצוייה השאלה מהו יחסם של פוסקי ההלכה למושג עוגמת נפש.⁵ האם מניעת עוגמת נפש היא צורך לגיטימי שההלכה צריכה לתת לו מענה? נבחן את סוג המענה: האם ניתן היתר לנסיעה; ואם ניתן, האם מדובר בהיתר לנסיעה באיסורי דרבנן בלבד, או גם לנסיעה באיסורי תורה?

המאמר מתמקד בשלוש שאלות מרכזיות:

1. האם חשש 'מכשילן לעתיד לבוא', היינו שמא בפעם הבאה המצילים לא יצאו להציל, מאפשר להתיר איסור תורה או שמא רק איסור דרבנן?

2. האם יחס הפוסקים כלפי הרצון למנוע עוגמת הנפש הוא יחס חיובי או שלילי? והאם חלה התפתחות ביחס הפוסקים למרכיב עוגמת הנפש במרוצת הזמן? האם הפוסקים שהתירו לחזור בשבת למעשה הכירו בעוגמת נפש כשיקול הלכתי ומצאו דרכי 'הערמה הלכתית' כדי להתיר את חילול שבת בגין כך?

3. האם הפסיקה משתנה לפי קהל היעד?

כל פסיקה תיבחן בשני מוקדים:

מוקד אחד יעסוק בסוגיה ההלכתית הרלוונטית: כלומר, האם הפוסק התיר גם נסיעה הכרוכה באיסור תורה, או התיר רק חזרה הכרוכה באיסור דרבנן. מוקד שני יבחן את יחסו של הפוסק למושג עוגמת נפש: האם לתפיסתו היא תחושה ראויה שיש להכיר בה ולהתחשב בה. כמו כן תיבדק מידת השפעתו של החשש מפני 'מדרון חלקלק' על פסיקתו: האם הפוסק חשש לזלזול בשבת ולהפיכת היום הקדוש ליום חולין?

2. חזרה מפעילות מצילת חיים

בסיום שלב הצלת החיים נמצאים במקום האירוע בעלי התפקידים שהגיעו אליו בהיתר והשלימו את מלאכתם. או אז מתעוררת השאלה, האם ההיתרים שניתנו ליציאתם עדיין תקפים. לכאורה כיוון שכל מטרתם של ההיתרים הייתה לאפשר את פעולת ההצלה, אזי בהשלמת פעולת ההצלה ההיתר לחלל שבת מפני פיקוח נפש אינו תקף עוד. כך רק במבט ראשון, אלא שמתברר שהתמונה מורכבת יותר. מסתבר שהאפשרות לחזור בתום הפעולה עשויה להשפיע על נכונות המצילים לצאת לפעולות הצלה נוספות שאליהן ייקראו בעתיד. במשנה בוטאה ההשלכה הזאת על דרך השלילה: 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא'.⁶ מלשון המשנה עולה ההבנה שעיקוב

5 מחקר זה מתמקד בעוגמת הנפש כתוצאה מאיחזור הביתה בסיום פעולת הצלה. המאמר אינו דן בסוגי צער וכאב גופני וכן צער נפשי מסוגים נוספים. דיון בסוגי עוגמת נפש המובילה לפיקוח נפש ראו מאמרו של הרב י' זילברשטיין, 'טיפול פסיכולוגי: פיקוח נפש, איסור רכילות ומצוות כיבוד הורים', אסיא, מב-מג (תשמ"ז), עמ' 29.

6 משנה, ראש השנה א, ו.

המצילים במקום האירוע ומניעת האפשרות שישובו למקומם בסיום ההצלה בשל חשש לחילול שבת עלולים לפגוע בנכונות שלהם לצאת לפעולות הצלה נוספות בעתיד.

א. תשובות פוסקים מהמאה התשע עשרה

התשובות של פוסקי המאה התשע עשרה שימשו בסיס לפסיקת המודרנית בנושא זה. הרב משה סופר (1762–1839, להלן: החת"ם סופר) נדרש לשאלת חזרתו של רופא לביתו בשבת. בתשובה שאינה מתוארכת קבע החת"ם סופר כלל עקרוני. לדבריו, החשש מפני 'מכשילם לעתיד לבוא' מתיר ליוצאים להציל לחזור למקומם אף אם ייאלצו לשם כך לעשות מלאכות שעשייתן בשבת אסורה מן התורה. תשובה זו היא חידוש עקרוני המובא אגב דיון הלכתי בדינם של עדי קידוש החודש⁷ והיא נעדרת הנמקה הלכתית. ראוי לציין שביחס למחלוקת העקרונית בשאלה – האם ההיתר לעבור איסורי תורה לצורך פיקוח נפש הינו בגדר 'התרת השבת', כלומר שהשבת ביחס לפיקוח נפש נחשבת כיום חול,⁸ או שמא ההיתר הינו רק בגדר 'דחיית שבת', ולכן למרות פיקוח הנפש השבת היא עדיין גורם בעל משקל – החת"ם סופר סובר שהשבת דחוייה ולא מותרת, מכל מקום, מפני החשש ש'נמצאת מכשילם לעתיד לבוא', הוא התיר לעבור על איסורי תורה.

תשובתו המתוארכת הקדומה ביותר של החת"ם סופר הדנה במפורש בחזרת רופא לאחר סיום הצלת חיים נכתבה בשנת 1809. השאלה שהופנתה אליו מופיעה בלשון זו: 'יהודי הקבוע לרפאות בשכר ונוסע על העגלה ביום שבת קודש לפקח על נפשות חולי יהודים ונוכרים אם צריך למחות בידו?⁹ בתשובתו קבע החת"ם סופר שנסיעת הרופא אינה כרוכה באיסור תורה אלא באיסור דרבנן בלבד, היות שנוכרי מנהיג את העגלה,¹⁰ ועל כן הנסיעה מותרת בשבת. בהמשך התשובה הוא אסר לרופא לחזור,

7 שו"ת חת"ם סופר, אורח חיים, סימן רג (מהד' מכון חת"ם סופר, ירושלים תשס"ח, עמ' שעא). קדם לחת"ם סופר הרב יעקב ישראל עמדין, שאגב דיונו בדין עדי קידוש החודש ציין את סברתו שלפיה 'דין מכשילם לעתיד לבוא' דוחה איסורי תורה. ראו שו"ת שאילת יעב"ץ, סימן קלב (למברג תרמ"ד, עמ' סב).

8 הקביעה אם השבת מותרת או דחוייה עומדת בבסיס הסברו של ר' שלמה בן אברהם אדרת, שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן תרפט (מהד' ח"ז דימיטרובסקי, ירושלים תשס"ז, עמ' שלה). למחלוקת בדין חולה שיש בו סכנה שרפואתו מחייבת שיאכל בשר לאלתר, והוראת הרופא ניתנה בשבת. יש הסוברים ששבת הותרה והיא אינה קיימת ביחס לחולה, ולכן מותר לשחוט כדי שהחולה יוכל לאכול בשר כשר. מאידך קיימת גישה האוסרת לשחוט, ומעדיפה אכילת בשר שאינו כשר. זאת מתוך הנחה שהשבת אמנם נדחית מפני פיקוח נפש אך איננה מותרת. לכן מוטב שיעבור על איסור 'לאו' (אכילת בשר טרף) משיעבור על איסור תורה שעונשו מיתת בית דין החמור מ'לאו' (שחיטה בשבת).

9 התשובה נכתבה בכסלו תק"ע ומובאת בשו"ת חת"ם סופר (לעיל הערה 7), חלק ה, חושן משפט, השמטות, סימן קצד (ירושלים תשס"ח עמ' שפו).

10 החידוש הגדול שחידש החת"ם סופר הוא שהציאה מתחום י"ב מיל בעגלה המונהגת בידי נוכרי היא איסור דרבנן. עיינו: 'בן מאיר', 'חזרה מפעילות הצלה בשבת', אסיא, צז–צח (תשע"ה), עמ' 91, הע' 83.

כיוון שה'סכנה' שבבסיס ההיתר היא הסכנה הנשקפת למי שנוזק להצלה, שמא לא יצאו להצילו להבא, אך לא למציל עצמו. החת"ם סופר מחדש, שאם ישנה סכנת חיים למציל עצמו אם יימנע מפעולת ההצלה, הוא יצא בפעם הבאה מהטעם הפשוט שיש סכנה לחייו אם לא יצא להציל, ועל כן אין להתיר לו לחזור בשבת, שהרי ממילא הוא עתיד לצאת להבא בשל החשש לחייו.¹¹

אל הרב שלמה קלוגר (1785–1869, להלן: ר"ש קלוגר) הופנתה שאלה מפורשת לגבי דינו של רופא היוצא לרפא חולה מסוכן בשבת – משהסתיימה פעולתו והשבת טרם יצאה, האם מותר לו לחזור לביתו.¹² בחינת שיקוליו הנוגעים לעוגמת הנפש, מעלה שר"ש קלוגר אינו רואה בעוגמת הנפש שיקול לגיטימי שבגיניו יש להתיר את חזרת הרופא לביתו תוך חילול שבת. לשיטתו, עוגמת הנפש עשויה להיות שיקול להיתר שמטרתו לאפשר קיום מצווה שמידת חשיבותה פחותה יחסית, שאז קיים החשש שבשל עוגמת נפש יימנעו מלקיימה. לטענתו, במצוות שמידת חשיבותן גבוהה, החשש שיימנעו לקיימן, אפילו תיגרם למקיים עוגמת נפש – נמוך. לכן, כיוון שהצלת נפשות היא מצווה גדולה ורבת ערך, אין חשש שרופא יימנע מקיומה אפילו ייאסר עליו לחזור לביתו. שיקול נוסף שר"ש קלוגר מציג: הפגיעה החמורה בקדושת השבת. היבט זה עולה מהמילים שבהן חתם את תשובתו: 'וחס [=והס] מלהזכיר מלהתיר בזה לחזור, פן חס וחלילה יהיה לבזו להתיר חילול שבת'.¹³

בתשובה זו ר"ש קלוגר פוסק שההיתר לחלל שבת להצלת נפשות נחשב לדחיית השבת ולא להתרתה. ולכן ברגע שבו הסתיימה פעולת ההצלה, כל ההיתרים בטלים, ובכללם ההיתר לנסוע, ולרופא אין היתר לחזור בשבת. לגבי החשש שמא הרופא יימנע מלצאת להציל בעתיד, ר"ש קלוגר סובר שאין לחשוש לטעם 'מכשילן לעתיד לבוא'. לדעתו, ההכרה הפנימית של הרופא ירא השמים בחשיבות מעשהו דוחקת את עוגמת הנפש הרגעית הנגרמת לו, והוא יצא להצלה גם בפעמים הבאות.

11 במציאות שבה חי החת"ם סופר סירוב של רופא יהודי לטפל בחולה בשבת סיכנה את חייו. עיינו: ב' לאו, "בבואה של אמת": רבנות ואקדמיה בכתבי הרא"ש רוזנטל על הצלת גוי בשבת, אקדמות, יג (תשס"ג), עמ' 7–32, ובפרט בעמ' 12–13.

12 שו"ת ובחרת בחיים, סימן צט (בודאפושט תרצ"ד, עמ' 129–131). התשובה הופנתה לרב שמואל יצחק שור בעת שכיהן כרבה של טלמוץ בתחילת דרכו הרבנית. הרב שור נולד בשנת 1839, כך שמסתבר שהתשובה היא משנות השישים של המאה התשע עשרה.

13 יש במילים אלו הד למלחמתו של ר"ש קלוגר בתהליכי החילון המואצים בזמנו ומקומו. עיינו: ש' שילה, 'המלחמה ברפורמה בתשובות חכמי פולין ורוסיה במאה ה-19', דיני ישראל, 20–21 (תשס"א), עמ' 419–433. ראו גם י' כ"ץ, גוי של שבת, ירושלים תשמ"ד, עמ' 129–130, דיון בשיטת ר"ש קלוגר האוסר 'שטר מכירה' לצורך הפעלת עסקים בשבת בשל החשש מריבוי חילול שבת. וראו גם מאמרו של ח' גרטנר, "מצות מאשין": הפולמוס ההלכתי ככלי להגדרת זהות אורתודוקסית, י' שלמון, א' רביצקי וא' פרויגר (עורכים), אורתודוקסייה יהודית: היבטים חדשים, ירושלים תשס"ו, עמ' 406–410, הדן בחוסר הבנתו של ר"ש קלוגר במציאות המעשית של ייצור מצות מכונה. נדמה שגם בסוגיה זו ר"ש קלוגר אינו נותן משקל מעשי לחשיבות של חזרה לבית בסיום פעולת ההצלה כתנאי להמשך פעילותו של המציל.

ב. תשובות הרב אליעזר יהודה וולדינברג

בפסיקותיו של הרב אליעזר יהודה וולדינברג (להלן: רא"י וולדינברג)¹⁴ יש להבחין בין פסיקות שכתב בתחילת דרכו שהיו 'על הנייר' לבין פסיקות 'הלכה למעשה'. בקונטרס 'משיבת נפש', העוסק בהלכות רפואה,¹⁵ הוא דן בהיתר חזרת הרופא בקיצור נמרץ וקובע פסיקה עקרונית:¹⁶ דין 'מכשילם לעתיד לבוא' מתיר איסור דרבנן אך לא איסור תורה.¹⁷ רא"י וולדינברג מתעלם מההיתר של החת"ם סופר והוא מאמץ בתשובתו את עמדת ר"ש קלוגר ומסכים לדעתו שככלל החשש לעתיד אינו תקף במקרה של מצוות חשובות במיוחד. בסוגיה הנקודתית של חזרת הרופא הוא רואה דוגמה למצווה כזאת: כיוון שהחשש אינו רלוונטי לגביה, הוא אינו מעניק מתן הכשר לעוגמת הנפש כשיקול להתיר איסור תורה עבור חזרת הרופא לביתו.¹⁸

השלמה לשיקוליו הנוגעים ליחס לעוגמת הנפש עולה מדיונו בסוגיה העקרונית של דין 'מכשילם לעתיד לבוא'¹⁹ ומשתי תשובות לשאלות שהפנו אליו רופאים, שיוצגו להלן. לדעת רא"י וולדינברג, שאותה ביסס בחלק יא של שו"ת ציץ אליעזר,²⁰ חז"ל אינם יכולים לעקור דבר מהתורה ב'קום עשה'. בדיון זה הוא מציג הן את דעת החת"ם סופר²¹ (שבדיון שלעיל נמנע מלהביאה) הן את דעת ר"ש קלוגר, מעמתן זו עם זו ומכריע כר"ש קלוגר. את תשובתו הוא חותם במילותיו של ר"ש קלוגר: 'וחס מלהזכיר מלהתיר בזה לחזור פן חס וחלילה יהיה לבזו להתיר חילול שבת'. ממילות החתימה מתחוויר שבבסיס הכרעתו לאיסור עומד החשש מפני הביזיון שייגרם במקרה שיינתן היתר והנטיעה אכן תתבצע בשבת. טעם זה מובא גם בדבריו בתשובה הסמוכה, שאף היא עוסקת בנטיעת רופא בשבת:²² 'אבל באמת זה אינו,

14 הרב אליעזר יהודה וולדינברג (ירושלים, 1915–2006), מחבר שו"ת ציץ אליעזר (תש"ה–תשנ"ח, 22 כרכים). חיבור זה זיכה אותו בפרס ישראל לספרות תורנית לשנת תשל"ו.

15 קונטרס זה הוא סימן טו בשו"ת ציץ אליעזר, חלק ת, שראה אור בשנת תשכ"ה (1965). בהקדמה לקונטרס ציץ רא"י וולדינברג שלידתו של הקונטרס בשיעורים שבועיים במשך כשנתיים, בפני הסגל הרפואי של בית החולים 'שערי צדק'.

16 שו"ת ציץ אליעזר, חלק ח, סימן טו, פרק ז, אותיות יא–יב (ירושלים תשמ"ה, עמ' צד).

17 בתשובתו הוא מציין לשבח את הנהלת בית החולים 'שערי צדק', המעסיקה נהג גוי שתפקידו להחזיר את הרופאים לביתם בשבת. הקדשת עמודה אחת בלבד מתוך 115 עמודים (עמ' נז–קא) לסוגיה זו לכאורה מתמיהה. אפשר שההסבר לתמיהה טמון בפתרון הנוח שהעמידה הנהלת בית החולים 'שערי צדק' לרשות הרופאים, שבגינו זכתה לשבח.

18 הרקע ההונגרי של רא"י וולדינברג גרם לו לפסוק כחת"ם סופר גם במקומות שרוב הפוסקים דחו את שיטת החת"ם. עיינו על כך: 'זקבן, משנתו ההלכתית של הרב אליעזר יהודה וולדינברג: מקורות, פרשנות ופסיקה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן, תשע"ו, עמ' 69–75.

19 שו"ת ציץ אליעזר, חלק יא, סימנים לט–מ (ירושלים תשמה, עמ' צד–ק).

20 שם, סימן לט (עמ' צד–צה).

21 העדפתו של רא"י וולדינברג את פסיקת ר"ש קלוגר בפסק זה מלמדת שהשיקול של כבוד השבת גבר על השיקול של עוגמת הנפש של המציל, למרות שעל פי פסק החת"ם ניתן היה להתיר את חזרת המציל לביתו.

22 שו"ת ציץ אליעזר, חלק יא, סימן מ, סוף אות ב (ירושלים תשמה, עמ' צח).

ואין להעלות על הדעת כלל לומר כן, דאם כן יתבטלו על פי רוב איסורי דאורייתא בשבת בכל מקום שיש בית חולים קבוע ומצויים שם בתדירות חולים שיש בהם סכנה ויולדות, והם מלהזכיר כזאת.

בתוך דבריו מוצאים את סיבת האיסור העומדת מאחורי הדברים הפורמליים: חשש כבד הן אצל ר"ש קלוגר והן אצל רא"י וולדינברג מהתפוררות השבת סביב הטיפול בחולים. חששם נוגע לפעולות שאינן קשורות באופן ישיר להצלת נפשות ולטיפול הרפואי עצמו, אלא לפעולות הנעשות כהכנה ורקע לטיפול. בתשובה זו רא"י וולדינברג מביא את עמדת החת"ם סופר שממנה משתמע שהחשש 'מכשילן' מצדיק התרת איסור תורה, אך אינו תומך בה ואינו מקבלה, ואדרבה, הוא עמל לסתור אותה. אלא שניתן לראות כי יחסו לתשובת החת"ם משתנה לאורך ציר הזמן. בתשובה הראשונה הוא מתעלם ממנה, בשנייה הוא מזכיר את שיטתו אך דוחה אותה, ואילו בזו השלישית הוא מקבלה במצבי דחק. ודומה שאזכור החת"ם סופר בתשובה השנייה נועד להכשיר את הקרקע להיתר בתשובה השלישית. בחירת רא"י וולדינברג להעדיף את עמדת ר"ש קלוגר ולסתור את עמדת החת"ם סופר מלמדת שני עקרונות הקשורים לעוגמת נפש:

א. בחשש 'מכשילם' רא"י וולדינברג אינו רואה חשש הסביר במציאות, וכדברי ר"ש קלוגר, הרופאים לא יימנעו מלקיים מצווה חשובה כל כך אפילו ייתבע מהם מחיר אישי כבד. נימוק זה הוא קשה. מצוות הצלת חיים היא מיוחדת לאדם מהשורה, אך עבור רופא העסוק בקביעת מותם של חולים כדבר שבשגרה, מצוות הצלת חיים היא חלק מסדר עבודתו היומיומית. לכן סביר שיימנע מקיום מצווה זו אם יעמוד מולה סיכון של הישארות מחוץ לביתו לכל השבת שבוע אחרי שבוע.

ב. 'המדרון החלקלק' – קיים חשש לפריצת גדר השבת: היתר שיינתן לצרכים 'הנלווים לטיפול' ולא לטיפול הרפואי עצמו עלול להביא לזלזול עצום בשבת ובהלכותיה.²³

להלן שתי תשובות שניתנו לרופאים. בכל שאלה אפשר לראות כעין 'מקרה מבחן', והפסיקה עוברת מהפסיקה המוקדמת הכללית, המאופיינת בניתוק מהמציאות הריאלית, אל עבר פסיקתו של פוסק המעורה בחיי הרופאים.²⁴ בשנת תשנ"ה הופנתה לרא"י וולדינברג שאלה מרופא בשם משה גמרי:

23 לדעת הרב אילעאי עופרן, רא"י וולדינברג חשש שמא הכרה חלקית במציאות תגרום להידרדרות נוספת. ראו: א' עופרן, 'האם "נוטלין כל החבילה יחד"? : לשיטותיהם של הגר"א וולדינברג והגר"ע יוסף, נטועים, יז (תשע"א), עמ' 105–111. עיינו גם: י' שרלו, 'הלכה ומדרון חלקלק', אקדמות, כג (תשס"ט), עמ' 33–48.

24 רא"י וולדינברג בפסיקותיו מקל לשומרי מצוות ומחמיר לפורקי עול, כגון בשאלות של גיור למטרות נישואין, ראו: זקבן, תשע"ו (לעיל הערה 18), עמ' 183–184. כמו כן הוא מתחשב בצער גופני של שומרי תורה ואינו מתחשב בסבל של חילונים (שם, שם, הע' 81–82). השוני

שאלתי לגבי חזרה מבית החולים לבית – היות וברגל לא שייך לחזור. יתכן מאוד שבמקרים של חולים שהם בדרגת חולי או בשאלות של קרוב לקשה או ספק פק"נ [=פיקוח נפש]. אם לא יתיר לי לחזור אחרי הטיפול הביתה, חוששני שהדבר עלול להשפיע על קבלת ההחלטות ולהימנע מלצאת לביתה [=לבית החולים] (במקרים של פק"נ [=פיקוח נפש] ממש כמוכן שאסע מיד). ושמעתי בשם רופאים הדורים באפרת כי הגאון רבי משה פיינשטיין בתשובתו לנכדו בשו"ת 'אגרות משה' מתיר ... לחזור ברכב הביתה, ואמנם זהו דעת יחיד להתיר... אבקש לדעת מכבוד הרב... שיוורה לי כיצד לנהוג, ואיך אפשר למצוא היתר ולהקל על מנת שאוכל לחזור לביתי (ובהדסה אין מעסיקים נוכרים לענין זה).²⁵

מנוסח השאלה עולה החשש 'מכשילם' בצורה הבהירה ביותר: הרופא השואל מעיד על עצמו ומביע את חששו שמא חוסר האפשרות לחזור הביתה ישבש את שיקול דעתו במקרים שאינם פיקוח נפש מיידי ומוחשי. כן הוא מציין שידוע לו ההיתר שפסק ר"מ פיינשטיין, אלא שהוא מבקש היתר נוסף ומרווח מפוסק חשוב.

בניגוד לדיונו המוקדם, שבו קבע שהחשש אינו מצוי, מן השאלה עולה שהחשש מצוי במובהק: הרופא מעיד על עצמו שהידיעה שייאסר עליו לשוב הביתה בתום הטיפול עלולה לגרום להטיית שיקול דעתו. אומנם בקריאה למצב פיקוח נפש מובהק לא יתעורר חשש כזה, אבל במצבים עמומים קיים החשש שמא חוסר הרצון להישאר בבית החולים למשך כל השבת ישבש את הערכת המצב, והרופא יגיע למסקנה המפחיתה בשיעור הסכנה, מסקנה שלא תחייבו לצאת בנסיעה לבית החולים.

רא"י וולדינברג נותר איתן בדעתו ואינו חוזר בו משיטתו העקרונית הגורסת שאין להתיר איסור תורה בגלל חשש 'מכשילן'. עם זאת, לגבי השאלה שנשאלה במפורש, הוא מציע לפרופ' גמרי פתרון יצירתי: לקבוע שעות קבלת חולים בביתו. קביעה כזאת תיצור ספק: ייתכן שבשעה שסיים את הטיפול בבית החולים, בה בשעה ממתין לו בביתו חולה שיש בו סכנה, וספק זה דיו להתיר לו לחזור. פתרון זה מצביע על שינוי בשיטתו של רא"י וולדינברג: בקונטרס 'משיבת נפש' משנת תשכ"ה הוא אסר את החזרה לצורך חולה מסוכן שיתכן שימתין לו, וטען שחשש כעין זה אינו מצוי. אך לאור ההבנה שעוגמת הנפש של רופא ירא שמיים עלולה לפגוע בטיפול הרפואי, הציע רא"י וולדינברג לפרופ' גמרי להסתמך על ספק זה,

כתשובה אינו נובע מזהות הרופא כשומר מצוות שהרי הנימוק של האיסור היה סברת הר"ש קלוגר היכן שיש מצוות גדולה כהצלת נפשות, הרופא לא ימנע לצאת מביתו גם אם לא יוכל לחזור. נימוק של מצווה חשובה שייך ברופא דתי.
25 שו"ת ציץ אליעזר, חלק כא, סימן נט (ירושלים תשנ"ו, עמ' צב-צד).

הגם שסבירותו נמוכה,²⁶ כפי שעולה גם מלשונו: 'כולי האי ואולי', וכדי לקרב את הספק הצינע לקבוע שעות קבלה מוגדרות. אלמלא סידור זה ייתכן שחולים שיזדקקו לטיפול יחפשו פתרונות במקומות אחרים, אבל אם ידוע שיש 'שעת קבלה' אצל הרופא – הסבירות שיפנו לביתו עולה. להצעה זו הוסיף גם את חוות דעתו שלפיה הרופא יכול להישען ברווח על פסקו של ר"מ פיינשטיין. את תשובתו הוא מסיים במילים: 'בכבוד ובהערצה'. למעשה יש כאן חזרה מפסקו הקודם. הדרך בה משתנה הפסקה הוא הסתמכות על ספק רחוק של פיקוח נפש והסתמכות על פסק הר"מ פיינשטיין.

בשנת תשנ"ח הופנתה לרא"י וולדנברג שאלה מהרופא ד"ר רפאל נפתלי פולק,²⁷ מנהל חדרי הלידה והיחידה לסיבוכי היריון בבית החולים 'ביקור חולים'. הרופא שאל אם מותר לו, לאחר שהוזעק לבית החולים בשבת וסיים את הטיפול שאליו נדרש, לחזור לביתו בשבת. שאלת הרופא מנוסחת כשאלה הנוגעת למצב של פיקוח נפש, ומטרתה לברר אם מותר לרופא לחזור הביתה במכוניתו ולא בהסעה של בית החולים. הרופא חושש מפני מצב שבו יוזעק שנית אל בית החולים, ואם רכבו לא יעמוד לרשותו (כיוון שיעמוד במגרש החניה של בית החולים), תתעכב הגעתו לבית החולים וייגרם פיקוח נפש.

רא"י וולדנברג הפנה את השואל לתשובתו לפרופ' גמרי, תוך שהוא מדייק ש'עידונו של כבודו יותר קל ויש מקום להורות להיתר'. את ההיתר נימק בטעמים האלה:

א. יש נהג נוכרי המיועד להחזיר את הרופא במכוניתו שלו לביתו.²⁸ לכן המציאות שהרופא יצטרך לנהוג בעצמו במכוניתו ולעבור על איסורי תורה נדירה ביותר. במקרים נדירים, שבהם אי אפשר להפעיל את הנוהל הרגיל, ניתן להסתמך על היתרו של ר"מ פיינשטיין, שהוא 'עמוד הוראה גדול'.

26 חולה בשבת מגיע לרופא רק במצבי חירום שעות קבלה אינן משנות את מספר החולים המגיעים לרופא. בתשובה (שו"ת ציץ אליעזר, חלק כ, סימן מז נירושלים תשנ"ד, עמ' קכב-קכד) שנדונה בה האפשרות לטפל בשבת בכאב שניים חריף ובלתי נסבל, ללא סכנת נפשות לדעת רופאי השניים, התיר רא"י וולדנברג לטפל בשן אף על פי שהטיפול כרוך באיסור תורה. יסוד ההיתר בדעת חז"ל שכאב פנימי נחשב לסכנת נפשות. למרות שכיום ידוע שאין בכאב השניים סכנה, מכל מקום, כיוון שחז"ל קבעו שכאב פנימי בפה הוא סכנת נפשות, ניתן להסתמך על קביעתם ולחלל שבת באיסורי תורה. יש כאן ביטוי לגישתו הקנאית. הממצא העובדתי של התלמוד גובר על הממצא הרפואי המדעי. עיינו גם זקבך, תשע"ו (לעיל הערה 18), עמ' 140, דיון בסתירה בין תפיסת חז"ל ביחס לערך הנישואין בתוך המשפחה לבין המידע המדעי העכשווי. רא"י וולדנברג הולך בדרכו של הרשב"א ביחס לסתירות בין המדע לדברי חז"ל, עיינו: ש' יהלום, בין גירונה לנרבונה: אבני בניין ליצירת הרמב"ן, ירושלים תשע"ג, עמ' 230.

27 שם, חלק כב, סימן צה.

28 הנהג הנוכרי ינהג במכוניתו של הרופא ויביא את הרופא עד ביתו. משם יחזור הנהג לבית החולים במכונית או בכל סידור אחר שיימצא, אבל מכוניתו של הרופא תישאר ברשותו.

ב. ר"ש קלוגר, שאסר את חזרת הרופא, ביסס את שיטתו על הקביעה שפיקוח נפש דוחה את השבת אך אינו מתיר אותה. בתשובתו רא"י וולדינברג מציין שיש אפשרות להסתמך על השיטות הסוברות שבמצבי פיקוח נפש השבת אינה דחיה בלבד אלא מותרת, וכשם שהותרה לצורך פיקוח נפש, הותרה גם לצורך חששות עתידיים שהם בבחינת ספק פיקוח נפש הנחשב כפיקוח נפש.

מן התשובה שניתנה לד"ר פולק עולה שהשפעת השינוי שצוין לעיל על הפסק העקרוני מעטה. עם זאת, אין להתעלם מהשינוי שבא לידי ביטוי בפסיקתו זו של רא"י וולדינברג, המתירה לרופא (לכתחילה, אם כי בהגבלה למציאות נדירה) לחזור לביתו אפילו כאשר החזרה כרוכה באיסור תורה. המגבלות שבהן תחם את ההיתר מצטרפות למילות החתימה שצוינו לעיל: 'וחס מלהזכיר בזה לחזור פן חס וחלילה יהיה לבזו להתיר חילול שבת'.²⁹ מכולן עולה שאחד המניעים החזקים לאיסור הוא החשש לכבוד השבת. המגבלות המתוארות אינן אלא הדרך שרא"י וולדינברג מצא כדי להתגבר על החשש הזה.

רא"י וולדינברג משנה את תפיסתו לגבי רצון הרופא לחזור לביתו בסיום פעולת ההצלה. תפיסת הרצון של הרופא לשוב לביתו נתפסת כעת כצורך ראוי ולא כביטוי לקלות דעת. זהו רצון גיטימי של רופא ירא שמיים. ומכל מקום, הוא ההיתר פחות בתנאי השימוש בו ייעשה אך ורק במצבים נדירים כפתרון לתקלה מקומית ולא כפתרון קבוע. החזרה הקבועה תהיה על ידי נהג גוי. המעוניין לנהוג בעצמו יאלץ להסתמך על היתרו של ר"מ פיינשטיין.

ג. הרב עובדיה יוסף

הרב עובדיה יוסף (להלן: ר"ע יוסף)³⁰ לא כתב תשובה בנושא חזרה מפעילות הצלה בספרי תשובותיו. הוא התייחס לכך רק באופן עקיף בהסכמתו לספר 'לקוט יוסף' שכתב בנו הרב יצחק יוסף.³¹ רק בספרו 'חזון עובדיה', שראה אור שלוש שנים לפני פטירתו, התייחס לראשונה לסוגיית חזרת הרופא לביתו בשבת בסיום טיפול רפואי.

29 שו"ת ציץ אליעזר, חלק ח, סימן טו, פרק ז, אות יב, ירושלים תשמ"ה, עמ' צד-צה.
 30 הרב עובדיה יוסף (בגדירושלים, 1920–2013). כיהן כרב הראשי הספרדי במשך עשור (1973–1983) וחיבר עשרות ספרים ובהם שו"ת יחיה דעת ושו"ת יביע אומר (ירושלים, תשי"ד-תשע"ח, 11 כרכים). חיבור זה זיכה אותו בפרס ישראל לספרות תורנית לשנת תש"ל.
 31 מהסכמתו לספר של בנו עשוי להשתמע שהסכים לכך, אך הוא עצמו לא פרסם פסיקה כזאת בעצמו. הספר של הבן בנוי על פסקי האב. למעשה, בפסיקה דרך ספרו של הבן ר"ע יוסף מתרחק מפסיקה בנושא זה. ואכן זו נקודה תמוהה, מדוע בחר ר"ע לא להדפיס שאלות של רופאים בנושאי תורנות שבת בספרי תשובותיו.

בנו הרב יצחק יוסף ניסח כך: 'ויש מי שמיקל לרופא לחזור לביתו בשבת, שהרי יש חשש שאנו מכשילין אותו לעתיד שיסרב לנסוע בשבת לצורך חולה שיש בו סכנה'.³²

ב'חזון עובדיה' ר"ע יוסף פסק פסיקה עקרונית: מותר לרופא לנסוע בשבת ברכבו לטפל בחולה שיש בו סכנה, אולם אסור לו לחזור ולנסוע ברכבו לביתו. ולטפל בחולה שאין בו סכנה אין לרופא לנסוע ברכבו אלא אם הנהג גוי. ואחר שטיפל בחולה, יש מתירים לחזור לביתו ברכב עם הנהג הגוי לפי שהתירו סופן משום תחילתן, והמיקל בזה יש לו על מה לסמוך.³³

ר"ע יוסף מתיר לחזור ברכב שנוהג בו נוכרי, אבל אף היתר זה אינו ניתן מלכתחילה. ר"ע יוסף מעדיף שהרופא יישאר במקומו ולא ייסע בתום הטיפול. עם זאת, הוא מציין שקיימת האפשרות לחזור, שהבוחר בה הוא 'מיקל', ואם כי יש לו על מה לסמוך מוטב שיימנע מלהקל. בזמן כתיבת התשובה, כבר הונהגה בבתי החולים בירושלים המתכונת שצוותים רפואיים באים וחוזרים בהסעות מאורגנות שנהגיהן נוכרים. ניסוח הפסק כמופנה למי שחפץ להקל 'המיקל יש לו על מה לסמוך' ולא כהיתר לכתחילה, מלמד שר"ע יוסף אינו מקבל את הנהגה של הסעות מאורגנות כדרך ראויה ורצויה ואינו רואה ברצון לחזור צורך לגיטימי. בניגוד לרא"י וולדינברג, ששיבח את הנהלת 'שערי צדק' על ההסעה המאורגנת, מפסיקת ר"ע יוסף לא משתמע כל שבח בעניין הנהגה לחזור, גם לא בעזרת הנהג הגוי. החזרה היא אפשרות דחוקה, שכיוון שהיא קיימת, אי אפשר שלא להכיר בה ולא לאפשר ליהנות ממנה. בהערה³⁴ הביא ר"ע יוסף את דעת רא"י וולדינברג שאפשר לסמוך על פסק ר"מ פיינשטיין המתיר לרופא לחזור לביתו.³⁵ בדבריו חלק על היתר זה והורה שלא לנהוג לפיו: 'שלפענ"ד [שלפי עניות דעת] אינו מחוויר ויש להורות לאיסור'.

ר"ע למעשה חוסם את הדרך בפני רופא ירא שמיים (שחפץ לנהוג לכתחילה כדעתו) לעבוד בבית חולים, שהרי ההיתר לחזור עם נהג נוכרי הוא רק בגדר 'יש על

32 הרב י' יוסף, ילקוט יוסף, חלק ד, סימן שכח, סעיף קט (ירושלים תשנ"ד, עמ' רט). הדיון ההלכתי מסתכם בחמש עשרה שורות בלבד בהערה טז. בהסכמתו הכללית לספר כתב ר"ע יוסף: 'אעפ"י שרוב הדברים שבספר הזה נתחדשו אצל בני רבי יצחק... עם כל זה קיים ותשועה ברוב יועץ, והתייעץ עמנו ברוב ההלכות והסכמנו למסקנותיו הלכה למעשה'.

33 שו"ת חזון עובדיה, שבת, חלק ג (ירושלים תשע"א, עמ' רנג, הע' יב).

34 שם, עמ' רנד.

35 ניתן לראות שר"ע יוסף מאפשר במקום אחר מהלך שתחילתו בפסיקה עקרונית מחמירה והמשכו בנכונות להסתייג מהפסיקה העקרונית תוך הישענות על פוסק אחר במקרים של צורך גדול, בצד השארת הפסיקה המחמירה בעינה. דוגמה לנקיטת מהלך כזה יש לראות בפסיקתו העקרונית לאסור גידול עזים בארץ ישראל (שו"ת יביע אומר, חלק ג, חושן משפט, סימן ז [ירושלים תשמ"ו, עמ' שמז]), ובנכונותו במקרה של צורך גדול להסתמך על שיטתו של רא"י וולדינברג בשו"ת ציץ אליעזר, חלק ז, סימן כד [ירושלים תשמ"ה, עמ' קכח-קכט]) ולהתיר גידול עזים לצורך חולה (שו"ת יביע אומר, חלק ד, חושן משפט, סימן ו [ירושלים תשמ"ו, עמ' שצד]).

מי לסמוך'. בנו³⁶ התיר להסתמך על שיטת החזון איש שהקל מאד בדיני פיקוח נפש. ר"ע יוסף אינו מזכיר את המובא בשם החזון איש³⁷ שאין לאסור על רופא לחזור לביתו כדי שלא 'להכשילו לעתיד לבוא'. ר"ע יוסף גרס כי 'דין מכשילם' מאפשר לעבור על איסור דרבנן אך לא על איסור תורה. בסוף דבריו ר"ע יוסף מזכיר את תשובת ר"ש קלוגר שלפיה במקום של מצווה גדולה אין לחוש שמא הרופא יימנע מלהציל נפש בפעם הבאה שייקרא, ומעיר בעניינה:

שבעוונותינו הרבים יש בזמנינו כמה רופאים קלי דעת, שהם חשודים באמת שלא יאותו להתנתק מביתם להצלת חולה מסוכן, אם לא יותר להם לחזור לביתם. מכל מקום הטעם העיקרי שאין בידינו להתיר, כי לא התירו סופן משום תחילתן אלא באיסור דרבנן ולא באיסור תורה.³⁸

מדבריו של ר"ע יוסף משתמעת תפיסתו: ברופאים שיסרבו לצאת להצלת חולה מסוכן רק משום שלא יותר להם לחזור בתום ההצלה הוא רואה קלי דעת; הווי אומר: עוגמת הנפש של אותם רופאים אינה זוכה ללגיטימציה מוסרית. ר"ע מודע לכך שיהיו רופאים שלא יצאו להציל חיים, אך מסקנתו אינה משתנה: 'אין בידינו להתיר'. ר"ע יוסף מכריע ש'דין מכשילם' מתיר רק איסורי דרבנן, ולמעשה מתעלם מפוסקים חשובים הסוברים שדין זה מתיר, אם כי לא תמיד, גם איסורי תורה. ההתעלמות המכוונת של ר"ע יוסף מדעת המתירים בולטת במיוחד בדרך טיפולו בתשובת הרב שמואל הלוי וואזנר (1913–2015, להלן: ר"ש וואזנר). בהזכירו את תשובתו, הוא מציין את הכרעתו האוסרת הנובעת מדין חינוך, אבל מתעלם מפסיקתו העקרונית, המתירה את חזרת הרופא בשבת גם באיסורי תורה, בדומה לחת"ם סופר. הצגת הרופא השואל כ'קל דעת' מציבה אותו בעמדת נחיתות. בקשתו אינה נתפסת כלגיטימית ולכן אינה ראויה לפתרון הלכתי כלל. אמנם הוא מזכיר ש'אין בידינו להתיר', אך ניכר מלשונו שהוא אינו מכבד את הצורך שהעלה השואל, ומכאן ועד לתשובה האוסרת המרחק קצר.³⁹

36 יצחק יוסף, ילקוט יוסף, שבת ד, (ירושלים תשנ"ד, עמ' רט, הערה טז).

37 הרב אברהם ישעיהו קרליץ (1878–1953). עיינו ב' בראון, החזון איש: הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית, ירושלים תשע"א. עמ' 549–550. שיטתו ההלכתית של ר"ע יוסף הייתה שונה בתכלית משיטת החזון איש בכמה עניינים, כגון להסתמך על שיטת יחיד בשעת הדחק, עיינו בראון, שם, עמ' 408; וכן האם ניתן לסמוך על כתבי יד חדשים של ראשונים ושל התלמוד, עיינו ב' לאו, 'ארבעה עיונים מתודולוגיים בפסיקותיו של הרב עובדיה יוסף', נטועים, ט (תשס"ב), עמ' 103–107.

38 שו"ת חזון עובדיה, שבת, חלק ג (ירושלים תשע"א, עמ' רנו).

39 ר"ע יוסף מחמיר בהלכות שבת כאשר הדבר אינו נוגע לפיקוח נפש ישיר, ולכן הוא אוסר להתקשר למשטרה בשבת למרות שיש 'מכה' של פריצות וגנבת רכוש (י' נקי, שו"ת מעין אומר, חלק ב, פרק ד, סימן טו [ירושלים תשס"ח, עמ' רלג]), וכן התיר למתנדב מד"א לחזור רק בתנאי שברכבו של המתנדב יש ציוד להצלת חיים (מעין אומר, שם, סימן מג [ירושלים תשס"ח, עמ' רנב]).

ר"ע יוסף יודע שיש רופאים דתיים וחרדים לדבר ה" ואף נותן להם עצות כיצד לנהוג בשבת בטיפול בגויים,⁴⁰ אולם נראה שהוא מחלק חלוקה דיכוטומית בין רופאים יראי ה', שלגביהם ברור לו שלא יהססו להישאר בבית החולים למשך שארית השבת, ובין רופאים 'קלי דעת', שלמרות שיסרכו לטפל בחולים בשבת – אין להתיר להם את החזרה לביתם.⁴¹ דרכו של ר"ע יוסף מובנת על רקע מחויבותו להנחלת התורה לציבור מגוון שאינו יורד לפרטי ההלכה ולחילוקי דינים ואשר במהותו הוא בעל אופי מסורתי. לציבור זה חשוב לתת הנחיה ברורה המעצימה את קדושת השבת. ר"ע יוסף חושש שנסיעה בשבת של רופא מסורתי, אף אם זו נעשית בהיתר מנומק, תגרום לנטישת שמירת התורה והמצוות בקרב הציבור המסורתי שיראה בכך זלזול בקדושת השבת.⁴² כמו כן, מדובר בעמדה הלכתית עקרונית שאינה מתירה חזרה הכרוכה באיסורי תורה.

ד. הרב משה פיינשטיין

ההיתר לפעולת הרופא בשבת מבוסס על הגדרתה כפעילות מצילת חיים. הרב משה פיינשטיין (להלן: ר"מ פיינשטיין)⁴³ סובר שעבודת הרופא מוגדרת כפרנסה ולא כהצלת חיים, ולכן לא חלים עליה ההיתרים שניתנו במקרים של הצלת חיים. עבודת הרופא היא פרנסה ככל הפרנסות ואינה מתירה חילול שבת. כך עולה במפורש במכתב שנשלח למכון צומת:

ונשאל הגרמ"פ זצ"ל [הגאון ר' משה פיינשטיין זכר צדיק לברכה] ברופא שמדי שבועיים מסיים התורנות בבה"ח [בבית החולים] בשבת בבוקר ועוגמת נפש היא לו ולמשפחתו שיעדר מביתו, אם יש להתיר שיסע לביתו עם נוכרי המיועד לכך מראש, משום דאם לאו הכי נמצאת מכשילו לעתיד

40 שו"ת חזון עובדיה, שבת, חלק ג, ירושלים תשע"א, עמ' שיח.

41 א' פיקאר, משנתו של הרב עובדיה יוסף בעידן של תמורות: חקר ההלכה וביקורת התרבות, רמת גן תשס"ז (להלן: פיקאר, תשס"ז), עמ' 87–114 טוען, בניגוד למקובל, שר"ע יוסף לא היה פוסק מקל, ומגמת ההקלה שמסתמנת בפסיקתו נובעת מתחושת אחריותו לכלל הקהילה היהודית. פסק זה מסייע לשיטת פיקאר וסותר את התפיסה שלפיה ר"ע יוסף היה פוסק עממי ומקל, כפי שטוען למשל נ' ליאון, 'הפוסק כתועמלן': הלכה ופופולריות ביהדות המזרחית בת זמננו, עיונים בתקומת ישראל, 20 (תש"ס), עמ' 344: 'על הפוסק לעשות מעשה; עליו לחתור תחת אינסטינקט ההיברלות המבקש להסתגר מההמון המתרחק מאורח החיים ההלכתי, וליזום דיאלוג עם אותו המון. דרך זו מחייבת את הפוסק לרדת מרום הקתדרה השיבתית ולאחוז בקתדרות עממיות'.

42 מ' הלפרין, רפואה מציאות והלכה, ירושלים תשע"ב, עמ' 19, הע' 7, מביא את המעשה הבא: 'פגשתי בחייל בן משפחה דתית מקיבוץ בצפון הארץ. אותו חייל סיפר לי כיצד 'הוריד את הכיפה': בנסיעתו המבצעית הראשונה בשבת, הגם שהייתה מותרת, היה משוכנע כי עוד מעט 'ירדו עליו אבנים מן השמים'. בנסיעתו המבצעית השנייה בשבת, כבר לא ציפה ל'אבנים מן השמים' אלא ל'התהפכות הקומנדק' שבו נהג. בנסיעתו המבצעית השלישית בשבת כבר החל לעשן. הידיעה התאורטית שפיקוח נפש דוחה שבת ונסיעה מבצעית מותרת – לא עמדה כנגד הרגשותיו הפנימיים שעברו מהפך קשה באותם הימים'.

43 הרב משה פיינשטיין (1895–1986), מחבר שו"ת אגרות משה (תשי"ט–תשע"א, 9 כרכים), יו"ר מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל בארה"ב.

לבא. והשיב על זה דלרופא אין היתר של סופן משום תחילתן משום דהלא זוהי מלאכתו ומחוייב מצד פרנסתו לפעול בבית חולים.⁴⁴

ר"מ פיינשטיין מוציא למעשה את הרופא מגדר מציל חיים ומחשיב אותו כאדם העובד לפרנסתו, וכשם שלצורך כל פרנסה אחרת אין מתירים חילול שבת, כך גם לגבי מלאכת הרופא. עוגמת הנפש אינה נתפסת כשיקול להתיר לרופא לחלל את השבת.

לעומת הרופא, העובד לפרנסתו, מתנדבי ארגון 'חברת הצלה'⁴⁵ יצרו מציאות ייחודית: מתנדבים חרדים הפועלים, בשבת כביום חול, להצלת חיים. מציאות מיוחדת זו הציבה לפני הפוסקים דילמה הלכתית כבדת משקל: במציאות שבה יהודים נדרשים לנסיעה בשבת 'על בסיס קבוע' או 'כמעט קבוע', מחד גיסא עליהם למצוא את הדרכים לשמור על ההלכה ועל צביון השבת,⁴⁶ ובה בעת להכיר בחוסר האפשרות לדרוש מאותם מתנדבים להיעדר מבתיהם בכל שבת למשך כל השבת ולצפות שימשיכו במסירות בהתנדבותם – דרישה בלתי סבירה בעליל. השאלה המרכזית שאליה נדרשו הייתה: האם ניתן להתיר למתנדב לחזור לביתו לאחר סיום פעולת ההצלה אם חזרה זו כרוכה באיסורי תורה.

בסיון תשל"ח⁴⁷ נשאל ר"מ פיינשטיין אם לאחר סיום פעולת הצלת נפשות מותר למתנדבים לחזור לביתם גם אם החזרה כרוכה בהכרח באיסור תורה. כארבע שנים לאחר מכן, בחודש סיון תשמ"ב, משנשאל שנית אותה השאלה, ניסח את תשובתו פעם נוספת.⁴⁸

44 מובא אצל י' דרוזי, שבות יצחק, חלק ו (ירושלים תשס"ח, עמ' קלט-קמ). המכתב נשלח לרופא העובד בישראל. תודתי נתונה לרב חנניה שפרן שהפנה אותי למקור זה.

45 ארגון 'חברת הצלה' הוא ארגון התנדבותי המספק שירות החיאה מהיר. הארגון הוקם בשנת 1965 בברוקלין. את הרעיון הגה הרב הרשל וובר, מתלמידי הרב מנשה קליין (1923–2011). עיינו גם: הרב מ' קליין, 'נסיעה בשבת לצרכי הצלה וחזרה ממנה', תחומין, כג (תשס"ג), עמ' 89–92. ר"מ קליין היה הראשון שדן בסוגיה זו.

46 השיקול של צביון השבת מופיע כשיקול מרכזי בפסיקת ר"מ פיינשטיין בנושא של פתיחת קופסאות שימורים בשבת. לשיטתו, למרות שאין בפתיחת קופסאות השימורים איסור תורה יש לאסור מטעם זילות של השבת: 'בדור ובמקום פרוץ כבזמננו ומקומותינו שצריך להחמיר ואין לקרוע לא שק של בגד ולא של נייר... רק שהוא לכבוד ועונג שהמניעה אף רק מחמת יראה מחשש חלול שבת זהו כבוד שבת היותר גדול'. (אגרות משה, אורח חיים, חלק א, סימן קכב [ניו יורק תשי"ט, עמ' רג]). אומנם בצורך גדול כגון בסעודת נישואין התיר לתלמיד חכם לפתוח בצנעה (שם).

47 תשובה זו ניתנה בסיון תשל"ח והתפרסמה כעבור שנתיים: הרב מ' פיינשטיין 'היוצאין להציל בשבת מתי מותרין לחזור למקומן', תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 13–23; שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן פ (ניו יורק תשמ"ב, עמ' קנח-קסג).

48 שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ה, סימן כה (ירושלים תשנ"ו, עמ' פט-צא).

בנסחו את השאלה העלה ר"מ פיינשטיין שני נימוקים להיתר:

א. **נימוק של פיקוח נפש:** בלילה חזרה רגלית מסוכנת מצד הרוצחים שמצויין. חשש סכנה הוא מצב הלכתי פשוט של פיקוח נפש, שכמובן מתיר לעבור על איסור תורה.⁴⁹

ב. **עוגמת נפש:** שבני ביתו לא יניחוהו בפעם אחר וגם שהוא עצמו יתירשלו.

הנימוק השני הוא 'שניים שהם אחד', כלומר ר"מ פיינשטיין מאגד יחד שני נימוקים באמירה תמציתית אחת:

(1) משפחתו של המתנדב לא תאפשר לו לצאת למשימה בפעם אחרת. נימוק זה ייחודי לר"מ פיינשטיין, והוא מבטא הסתכלות על המתנדב כחלק ממערכת משפחתית; (2) החשש שבלא היתר, המתנדב עצמו יתירשלו. בממד עוגמת הנפש, ר"מ פיינשטיין מרחיב את מוקד השאלה מהאדם היחיד למשפחה. בהרחבה זו יש הכרה בלגיטימיות של הרצון לחזור, שהרי רצון זה אינו נובע משיקולי נוחות של היחיד אלא מקבלה לגיטימית של כפיית בני המשפחה את המתנדב להישאר בביתו. ר"מ פיינשטיין אינו דורש ממשפחת המתנדב לאפשר לו לצאת לפעולת הצלה, אלא מקבל את כפיית המשפחה כמציאות לגיטימית, המכריחה את הפוסק למצוא פתח להיתר על מנת לאפשר למתנדב לצאת לפעולת הצלה גם בפעמים אחרות בהנחה שיתאפשר לו לחזור לביתו.

ר"מ פיינשטיין דן בסוגיה במסכת עירובין ובדברי הרמב"ם והעלה את הסתירה שישנה בין שתי הלכות בהלכות שבת של הרמב"ם.⁵⁰ בהלכה שבפרק ב הרמב"ם מתיר בה את החזרה אף באיסורי תורה, ואילו בהלכה שבפרק כז הרמב"ם אוסר את החזרה. ליישוב הסתירה בין ההלכות הציג ר"מ פיינשטיין הבחנה המבוססת על משך הזמן האמור בכל אחת מהן: בהלכה שבפרק ב מדובר בפעולת הצלה הנמשכת זמן קצר, ולכן החזרה בה מותרת; ואילו בהלכה שבפרק כז מדובר בפעולת הצלה ממושכת. במקרים שבהם המציל יוצא לפעולה בידיעה ברורה שייעדר מן הבית למשך פרק זמן ארוך, העובדה שהפעולה הסתיימה מוקדם מהמתוכנן אינה מצדיקה להתיר למציל לחזור באיסורי שבת. לדעת ר"מ פיינשטיין, פעולת הצלה שצפויה להימשך זמן רב דורשת מהמציל הכנה נפשית לפני היציאה ונכונות לסבול חוסר נוחות לאורך זמן. מצב זה גורם לסינון טבעי של מתנדבים מובחרים שיצאו גם אם

49 נימוק זה רלוונטי לגבי קריאות שהפעולה שנעשתה בעקבותיהן הסתיימה בלילה. מציאות החיים בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת ברחובות ניו יורק היא של סכנת נפשות בהליכה רגלית. לגבי פעולות שהסתיימו ביום נימוק זה כמובן אינו רלוונטי. ר"מ פיינשטיין מביא את הנימוק על דרך החיוב – היתר למי שצריך לחזור לביתו בלילה, ואינו מזכיר את העובדה שביום אין היתר. קביעתו שההליכה בלילה מכניסה את ההולך למצב של פיקוח נפש מעידה על רצונו למצוא דרך להתיר למתנדב לחזור.

50 משנה תורה, הלכות שבת, פרק ב, הלכה כג; פרק כז, הלכה יז.

ידעו שאינם יכולים לחזור לביתם, ולכן ההיתר לחזור מוקדם במצבים שבהם פעולת ההצלה הסתיימה מוקדם מהצפוי אינו משנה את כמות היוצאים לפעולת ההצלה, ואם כך, אין כל צורך להתיר איסורי תורה במקרים כאלה.

למסקנה, בממד עוגמת הנפש ר"מ פיינשטיין ראה כלגיטימי את הצורך לחזור מפעולת הצלה שזמנה קצר. להערכת ר"מ פיינשטיין, אם תיגרם למתנדב ארגון 'חברת הצלה' עוגמת נפש רבה, קיים סיכוי סביר שיחליט שלא להמשיך בפעילותו החשובה, וההכרה בחשיבות המשך פעילותו לצורך הצלת נפשות בעתיד היא המניע להתיר לו לשוב לביתו בשבת אף שהדבר כרוך בהכרח באיסורי תורה.

בתשובה הראשונה (תשל"ח) בעניין החזרה⁵¹ החמיר ר"מ פיינשטיין ופסק שהיא תיעשה על ידי נהג נוכרי, למעט מקרים חריגים שבהם קיים חשש שהדבר יגרום לשיהוי בפעולת ההצלה. בתשובתו השנייה, שניתנה לאחר ארבע שנים (תשמ"ב)⁵², ר"מ פיינשטיין חזר בו מפסיקתו שלפיה לכתחילה יש להיעזר בנהג נוכרי בפעולת ההצלה, והעדיף נהג אמבולנס יהודי מכמה סיבות:
א. נוכרים אינם זריזים דיים בהצלת נפשות.

ב. ישנו פער (בכיוונים שונים) בין הפעולות המותרות על פי ההלכה לצורך הצלת חיים לבין הפעולות המותרות על פי חוקי ארה"ב, ולכן יש להעדיף נהג יהודי כדי שיתאפשר להציל לפי ההלכה ללא חשש הסגרה לרשויות החוק של ארה"ב.⁵³

ג. איסור על נהג יהודי יצור חשש שיהודים יתרשלו מתוך מחשבה שעדיף להסתייע בנהג נוכרי.⁵⁴

בתשובה זו הטעם דווקא הצורך בנהג יהודי מוגדר כפיקוח נפש. נהג נוכרי עלול לגרום לעיכוב בהגעה לחולה (סיבה א) או לטיפול לקוי לפי ההלכה (סיבה ב) או לביטולה של המצווה להציל משום פיקוח נפש (סיבה ג).

בסוף התשובה נכתבה הגהה (תשובה זו התפרסמה לאחר פטירת ר"מ פיינשטיין בשנת תשמ"ו): 'ואין כאן סתירה למה שפסק באו"ח ח"ד סימן פ' דמותר לחזור אף בחילול שבת, דהוא דווקא כשאי אפשר לחזור בעניין אחר'. מהגהה זו משתמע

51 שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ד, סימן פ (ניו-יורק תשמ"ב, עמ' קנח-קסג).

52 שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ה, סימן כה (ירושלים תשנ"ו, עמ' צא).

53 החשש משותפות של נהג נוכרי לפעולות ההצלה נבע משתי סיבות: א. מתנדבי הצלה עסקו בפעולת הצלה גם אם לא הייתה להם הסמכה רשמית מטעם הרשויות בארה"ב; ב. הפעולות המותרות בשבת להצלת גוי על פי ההלכה אינן תואמות את חוקי ארה"ב.

54 ר"מ פיינשטיין פוסק בתשובה זו כשיטת הטורי זהב (אורח חיים, סימן שכח, ס"ק ה), שהצלת נפשות בשבת תוך עשיית איסורי תורה נעשית דווקא בידי גדולי ישראל ולא בידי נוכרי כאשר יש אפשרות לכך. בתשובה הקודמת פסק ר"מ פיינשטיין להסתמך על נוכרי, כיוון שהערכת המציאות הייתה שהיות שפעולת ההצלה עצמה נעשית גם על ידי יהודי וגם על ידי גוי אין חשש התרשלות. משראה שיש עיכוב הצלת נפשות חזר להתיר על ידי נהג יהודי.

שאם אפשר להיעזר בנהג נוכרי יש חובה להסתייע בו ולחכות לבואו ואין היתר לחזור עם נהג יהודי. היינו: ההיתר לחזור אף באיסור תורה מצומצם. חברי 'חברת הצלה' התרעמו על הוספה זו וטענו שאין לה מקום.⁵⁵ בתשובה המאוחרת, המחייבת דווקא נהג יהודי לפעולת ההצלה עצמה, מנע ר"מ פיינשטיין את הפתרון של נהג נוכרי המאפשר למתנדבים לחזור לביתם בלי שייאלצו לעבור על איסורי תורה.

חידושו של ר"מ פיינשטיין הוא כפול: החידוש הראשון הוא ההכרה בחיוניות של אנשי 'חברת הצלה' המצילים מהר יותר ולכן דינם כדין רופא אשר חולה מתעקש להתרפא דווקא אצלו. משהותר לרופא לטפל בחולה, מגיע החידוש השני – המתנדב מותר לחזור לביתו על מנת למנוע עוגמת נפש, שכן במניעתה יובטח המשך פעולת ההתנדבות. הזריזות בהצלה בגלל המצווה שיש בהצלת נפשות אינה עומדת בסתירה לרצון המתנדב לחזור לביתו בסיום מצוות ההצלה. בכך הוא חולק על תפיסתו של ר"ש קלוגר, הסובר שהרוצה לחזור לביתו אינו זריז בהצלה, ומפגין היכרות עם העולם הריאלי.

ה. הרב שמואל הלוי וואזנר

בשנת תשמ"ו פרסם הרב וואזנר⁵⁶ תשובה העוסקת במתנדבי ארגון 'חברת הצלה' בעקבות שאלה שהופנתה אליו: האם המתנדבים רשאים לחזור לביתם בסיום פעולת ההצלה.⁵⁷ השואל מציע פתרון המבוסס על העיקרון שהחולה מצוי לפנינו,⁵⁸ ולכן מותר לחלל שבת עבורו כבר עתה. מכיוון שבכל שבת מטפלים בחולים רבים, והחזרה הביתה היא למעשה לצורך טיפול בחולה עתידי הידוע מבחינה סטטיסטית כנמצא כבר עכשיו לפנינו, לכן – טוען השואל – לכאורה יהיה מותר למתנדב לחזור לביתו תוך מעבר על איסורי תורה, מכיוון שזה נעשה לשם פיקוח נפש. ר"ש וואזנר דוחה הצעה זו ובוחר בדרך שונה של היתר חזרה על פי עיקרון 'נמצאת מכשילן לעתיד לבוא'. בכך, בדומה לר"מ פיינשטיין, הוא למעשה מקבל את היתר החזרה אף אם היא כרוכה באיסור תורה. ביחס לעוגמת הנפש הוא מקבל את הצורך לחזור כצורך לגיטימי ואינו רואה בו צורך של קלי דעת.

55 לעיון בהשגתם ראו: קליין, נסיעה בשבת, עמ' 90 (לעיל הערה 48).

56 הרב שמואל הלוי וואזנר (1913–2015, להלן: ר"ש וואזנר) היה פוסק בולט בציבור החרדי. בין שאל תפקידיו הרבניים ניתן למנות את היותו יו"ר ועד הרבנים של המרכז הרפואי מעייני הישועה. את תשובותיו ההלכתיות קיבץ בספר שו"ת בית הלוי (תש"ל–תשס"ח, 11 כרכים).

57 שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סימן כו (בני ברק תשס"ב, עמ' כ–כב). על דברים אלה חזר בחלק ח, סימן פז (בני ברק תשס"ב, עמ' סח).

58 ספק פיקוח נפש המתיר לחלל שבת הוא ספק הקיים כבר עכשיו והוא מכונה בשפה ההלכתית במונח 'חולה לפנינו'. לסיכום ההלכה בסוגיה זו ראו: י"י נויבירט, שמירת שבת כהלכתה, ירושלים תש"ע, חלק א, עמ' תקכ, הע' ב; י' רוזן, 'השבת במדינה יהודית עצמאית', י' שטרן וי' שלג (עורכים), הלכה ציונית: המשמעויות ההלכתיות של הריבונות היהודית, ירושלים תשע"ח, עמ' 380–388; ד' ארונובסקי וג' ספיר, 'הלכה והשקפת עולם בעמדות פוסקים בעניין השבת הציבורית בישראל', שנתון המשפט העברי, כט (תשע"ח), עמ' 4–5.

ר"ש וואזנר מבחין בין אירוע חד-פעמי לבין התנדבות סדירה. משיקול של הנהגה חינוכית-רעיונית הוא אוסר את החזרה בעזרת נהג יהודי ומתירה רק באמצעות נהג גוי. לדעתו, אם אנשי 'חברת הצלה' יתרגלו לנהוג בשבת בעצמם, ההרגל ישפיע לרעה על ביתם: 'השבת נעשה בטבע חול אצלם ומשפיע גם לא טוב על ביתם'.⁵⁹

לנגד עיניו עומד השיקול החינוכי הציבורי – השפעה רוחנית על טיב החינוך בבית המתנדב,⁶⁰ ושיקול זה גובר על שיקול עוגמת הנפש. מפאת החשש לפגיעה רוחנית במתנדב ואנשי ביתו, הוא מתיר את החזרה רק באמצעות נהג נוכרי. בכך אין דוחים את השבת לצורך חזרה באיסור תורה אלא רק באיסור דרבנן. המתנדב אינו עושה פעולה אקטיבית על מנת לחזור לביתו אלא נעזר בנוכרי. חילול השבת כתוצאה מהנאה ממעשה נוכרי מבטיח מצד אחד את מניעת עוגמת הנפש ומצד שני את אי-הפגיעה בשבת, בכך שהשבת לא נעשית כחול עבור המתנדב ומשפחתו. ההתנהגות של המתנדב שונה, אין הוא פועל כביום חול.

ההיסטוריון יעקב כ"ץ הסביר את ההבדל בין מלאכה הנעשית בידי יהודי למלאכה הנעשית בידי גוי:

האינסטינקט הריטואלי ירתיע את היהודי האמון על שמירת השבת מלעשות דבר הדומה למלאכה – הוא לא יחלוב את פרתו, לא יסיק את תנורו ויימנע מלעשות חשבון עם בעל המשכון הבא לשלם את חובו וליטול את משכונו, וכל כיוצא בזה. אולם אותו אינסטינקט עצמו לא התקומם נגד עשיית מלאכות אלו על ידי גוי, ביחוד כשהיהודי לא היה צריך להורות לו בשבת מה יעשה והגוי היה למוד לעשותן ביוזמתו שלו.⁶¹

כאשר בעל ההלכה מגיע למסקנה שהדבר מותר אך עלול לפגוע במתנדב, הכלל שניסח יעקב כ"ץ גורם לפוסק להתיר את הנסיעה היות שהיא אינה פוגעת במהות של שמירת השבת אצל המתנדב. ר"ש וואזנר סבר שהחזרה מותרת אך חשש

⁵⁹ על הבעייתיות בחילול שבת קבוע כתב: 'ובאמת זה טובה גם לחברי ההצלה – דלא יעשה הרגל הגדול של חילול שבת לצורך פקוח נפש אצלם טבע, ואינו דומה למי שמחלל שבת לעתים רחוקות לצורך פקוח נפש' [פיקוח נפש] למי שמחלל באופן תמידי ובכל שבת ושבת ונעשה אצלו חול, אעפ"י שהוא מותר ע"פ הלכה וגם קעביד מצוה, אבל החכם עיניו בראשו (שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סימן כו [בני ברק תשס"ב, עמ' כב]).

⁶⁰ במספר פסיקות שלו הרב וואזנר פוסק למעשה לאור הכרעה ערכית בהתאם להשפעה החינוכית הראויה לאדם ואינו מסתפק בתשובה של אסור או מותר. כך למשל, הוא אוסר הרעבה של בעלי חיים: למרות שמעיקר הדין הרעבה לצורך רווח ממוני מותרת, מכל מקום הוא אוסר זאת מפני שמבחינה חינוכית פעולה כזו אינה תואמת את הדרך הראויה על פי התורה. יש כאן למעשה מודל של פסיקה ערכית שנעשית בשני שלבים: בשלב הראשון נערכת בחינה האם לפי ההלכה הדבר מותר מעיקר הדין; בשלב השני נערך בירור האם ההיתר ראוי מבחינה מוסרית (שו"ת שבט הלוי, חלק ב, סימן ז [בני ברק תשס"ב, עמ' יב-יג]).

⁶¹ 'כץ, גוי של שבת (לעיל הערה 13), עמ' 176.

להשפעת ההרגל הקבוע על המתנדב. העברת פעולת חילול השבת לנוכרי פותרת סכנה זו.

3. סיכום: דיון ומשמעות

מהעיון בפסקי ההלכה של כמה מהפוסקים המרכזיים במאה העשרים ניכר שהשינויים שחלים הן במציאות עצמה והן בדרך שבה היא נתפסת גורמים לשינויים גם בפסיקת ההלכה. להלן יפורטו קווים שעלו במובהק מהמאמר:

א. אילו איסורים הותרו לצורך מניעת עוגמת נפש? – שלושה סוגי פסיקה

השאלה הראשונה שהצגנו בראשית המאמר הייתה: האם לצורך מניעת עוגמת נפש הותרו איסורי תורה או רק איסורי דרבנן? כלומר, האם הצורך לחזור לבית בסיום פעולת ההצלה ולהימנע משהייה ממושכת מחוץ לבית מאפשרת חזרה הכרוכה באיסור תורה? מעיון בתשובות הפוסקים בעקבות שאלות שהופנו אליהם באות לידי ביטוי גישתם והדרך שבה בחרו לפתור את ההתמודדות ההתנגשות בין שני ערכים סותרים: הערך הראשון – הערך הקבוע והידוע של שמירת השבת ומניעת הזלזול בכבודה;⁶² והערך השני, שלידתו בשינוי חברתי-טכנולוגי⁶³ – מניעת עוגמת נפש כתוצאה מנסיעה להצלת חיים. לדוגמה, בעיר גדולה כירושלים המתנדבים עשויים להידרש לצאת מביתם בערך יותר פעם בשבוע.

הפוסקים ניסו למצוא את שביל הזהב שיאפשר להם למנוע את עוגמת הנפש מחד גיסא ולהימנע מפגימה בשמירת השבת ומפגיעה בכבודה מאידך גיסא. מתברר שבעידן המודרני גבר כוח השפעתה של עוגמת הנפש על תפקודו של היחיד, והבנת כוחה גרם לייחוס חשיבות למניעתה. העימות בין הערך הציבורי הישן לבין הערך החדש מוביל לשלוש גישות אפשריות:

1. גישה חדשנית: הכרה במציאות של עזיבת מקצוע הרפואה למי שלא יוכל לחזור לביתו בסיום פעולת ההצלה. גישה זו מוצאת כללים הקיימים בהלכה,⁶⁴ יוצקת לתוכם תכנים חדשים ובעזרתם מעצימה את כוחם עד כדי חידוש הלכתי שאפשר יהיה להישען עליו ולתת מענה לצורך-לערך. חידושו של ר"מ פיינשטיין בפסיקתו לחברת 'הצלה' מבוסס על הכרה בלגיטימיות של הצורך למנוע עוגמת נפש. זמן היציאה הצפוי לפעילות הוא העומד

62 'זילותא דשבתא' הוא ביטוי שמקורו בדברי רש"י (בבלי, שבת יח ע"א, ד"ה שיטחננו) בסוגיה תלמודית העוסקת באיסור השמעת קול של טחינת חיטים בשבת.

63 במשנה (עירובין ד, ג) מופיע דין כל היוצאים להציל. המצאת המכוננית הופכת כל נסיעת הצלה לאיסור תורה ומגבירה את התכיפות של הנסיעות בשבת לכדי פעילות שגרתית. המשנה כבר הכירה בצורך של היוצאים להציל לחזור. כפי שראינו עד כה, הפרקטיקה הרבנית עד פסקו של ר"מ פיינשטיין הייתה שאין לחזור אם החזרה כרוכה באיסור תורה.

64 ה' גורדין, 'הלכה ופסיקת הלכה בעולם משתנה: עיון בין תחומי פסיקותיו של הרב משה פיינשטיין', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תשס"ח, עמ' 307, סובר שר"מ פיינשטיין התקבל כפוסק מרכזי כיון שהצליח 'להצדיק ולבסס את הוראותיו החדשניות מתוך המסורת, תוך הצגתן כצומחות מתוכה'.

ביסוד ההיתר. כאשר זמן היציאה מהבית לצורך הפעילות מצילת החיים הוא קצר, אזי איחזרה מכשילה את היוצא לאפשרות יציאתו בעתיד לפעולות דומות; ואילו כאשר זמן היציאה לפעילות מצילת חיים הוא ארוך, והחזרה אינה מתוכננת, הובאה בחשבון מראש האפשרות של שהייה ארוכה מחוץ לבית, ועל כן אין היתר לחזור באיסור תורה. חידושו של ר"מ פיינשטיין מתבסס על דין היוצאים להציל התלמודי, מרחיבו ומחיל אותו גם על איסורי תורה. בדומה לכך, בפסיקתו המאוחרת של הרא"י וולדינברג יש היתר לרופא לחזור באיסור תורה בהתבססו על ספק רחוק שמא יצטרך לטפל בחולה בביתו.

2. גישה שמרנית: הכרה בערך החדש במידה מוגבלת – רק במישור של איסורי דרבנן. איסורי התורה נתפסים כשייכים לדברים הקבועים שאינם ניתנים לשינוי. לעומתם, איסורי דרבנן הם הגדר שקבעו חכמים לצורך שמירת התורה, ומסתבר שבגדרות הללו יידרשו שינויים כדי להתאימם לעולם המציאות, המשתנה תדיר. לפי גישה זו, בכל מקרה שקיים מצב שהוגדר כפיקוח נפש, היינו חשש לחיי אדם, יינתן היתר לחלל שבת באיסורי תורה, ואם ההיתר יועיל גם למנוע עוגמת נפש – מה טוב. בהיעדר ה'עונג' של מצב פיקוח נפש – לא יינתן היתר כזה. עם זאת, כיוון שמצאנו שחכמים דחו את דבריהם על מנת למנוע צער, יש מקום לפעול למניעת עוגמת נפש, אבל ההיתר שיינתן יהיה באיסורי דרבנן בלבד. גישה זו עולה מפסקי הראשונים של רא"י וולדינברג. שהתיר חזרה רק באמצעות נהג נוכרי.

3. גישה מחמירה: דחיית הערך החדש של מניעת עוגמת נפש. ערך שמירת השבת וסכנת הזלזול בכבודה דוחים את הערך של מניעת עוגמת נפש. גישה זו מתפצלת לשתי שיטות.

א. שמירת הערך של שמירת השבת תוך מניעת פעולה אקטיבית של חילול שבת: גישה זו מאמצת את מניעת עוגמת הנפש כערך חשוב ומתמודדת עם ההתנגשות בינו לבין ערך השבת במניעת פעולה אקטיבית מצד היהודי והעברת פעולת חילול השבת לנוכרי. הפוסקים ההולכים בדרך זו מתבוננים בשאלת מניעת עוגמת הנפש כשאלה חינוכית פרטית. כך עולה מפסיקת ר"ש וואזנר למתנדבי חברת 'הצלה'. יודגש כי הפגיעה האמורה אינה בכבוד השבת אלא במצילים עצמם. לכן ההיתר לחזור הוא רק אם היהודי אינו מחלל שבת באופן אקטיבי.

ב. החשש מפגיעה באופי הציבורי של השבת וכבוד השבת: גישה זו דוחה לגמרי את הנסיעה בשבת, אף באיסור דרבנן באמצעות נוכרי, שכן

הנסיעה כשלעצמה היא פגיעה בכבוד השבת.⁶⁵ פסיקה זו מבצרת את חומת השבת ביד אחת, וביד השנייה חוסמת את מקצוע הרפואה בפני רופא ירא שמיים המעוניין לשמור על ההלכה ולהישמע להוראות הפוסקים. כך עולה מפסיקת ר"ע יוסף בעניין חזרת רופא לביתו, שבכך למעשה חזר בו מהיתרו שלו שניתן עבור היוצאים להציל; וכן מתשובתו האוסרת על נהג אמבולנס לחזור לתחנת המוצא אם ניתן להזעיקו בעזרת מכשיר קשר והוא נמצא בטווח סביר ממקום האירוע הפרטנציאלי.⁶⁶

ב. תמורות היסטוריות בפסיקה לחוזרים מפעילות מצילת חיים

שאלת המאמר השנייה דנה בשאלה, מהו יחס הפוסקים למניעת עוגמת נפש, והאם חל שינוי ביחס הפוסקים לכך לאורך ציר הזמן. שינוי ביחס הפוסקים כלפי הרצון להימנע מעוגמת נפש מתבטא בכמה דרכים כמפורט להלן.

היתר החזרה למצילים כדי למנוע מהם עוגמת נפש הוא המורכב ביותר. כיוון שפעולת ההצלה הסתיימה, הצורך להתיר נובע מהחשש שמא בעתיד המציל יימנע מקיום מצוות הצלת חיים בגלל נוחות אישית. עיון בגישות הפוסקים שהובאו מעלה שחלו בהן תמורות, והללו משקפות תמורות שחלו בהתייחסות לגורם עוגמת הנפש בפסיקה.

1. השפעת החזרה על איכות ההצלה

בתשובתו השנייה ר"מ פיינשטיין התיר לחברי 'חברת הצלה' לחזור עם נהג יהודי, בנימוק שבכך הצלת הנפשות מתבצעת מהר יותר וטוב יותר, 'כי חסר לנכרים השכורים אף הזריזות בעצם הולכת המכונית'.⁶⁷ מעבר לנימוק זה, שמדגיש את יעילות ההצלה, החידוש הגדול בדברי ר"מ פיינשטיין הוא התחשבות בשיקול עוגמת הנפש, בדמות טענתו שמניעתה, תוך עבירה על איסורי תורה, תגרום למצילים איכותיים יותר להצטרף לפעולות ההצלה. קדם לר"מ פיינשטיין בקביעה זו הרב שאול ישראלי בפסיקתו להתיר לשוטרים לחזור לבסיסם בסיום משימת שיטור.⁶⁸

65 עיינו נ' ליאון, 'פוסק כתועמלן: הלכה ופופוליזם ביהדות המזרחית בת זמננו', עינים בתקומת ישראל, 20 (תש"ע), עמ' 337–357, המרחיב על תפקידו של הפוסק להראות כיצד ההלכה רלוונטית לאדם המודרני (עמ' 338). לדבריו, אחד מתפקידי הפוסק הוא למנוע את הנהייה אחרי תהליך החילון. אחת הדרכים לכך היא שימוש באמצעים מודרניים להפיץ את התורה, והדרך השנייה היא ליצור מחיצה ברורה בין האסור והמותר ועל ידי כך לשמר את ההלכה כמרכז החיים היהודים ובכך למנוע מהערכיים המודרניים לדחותה (עמ' 355). לפיכך, הצבת השבת מעל עוגמת הנפש מחזירה לשמירת ההלכה את מעמדה המרכזי.

66 הרב י' יוסף, ילקוט יוסף, חלק ד, עמ' רצו.

67 שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ה, סימן כה (ירושלים תשנ"ו, עמ' פט).

68 הרב ש' ישראלי, עמוד הימיני, סימן יז, אות ז (תל אביב תשכ"ו, עמ' רה): 'ואין שום ספק שמילוי תפקידי המשטרה שיש בהם הרבה משום פיקוח נפש יעשה ביתר יעילות אם ירבו בשורותיה שומרי תורה'. להרחבה על שיטתו של ר"ש ישראלי עיינו: א' יוסט, פסיקת ההלכה

2. קבלת עוגמת הנפש כלגיטימית ובעקבותיה שינוי בפסיקה

מעיון בתשובת ר"מ פיינשטיין לארגון 'הצלה', שנוסד בבית מדרש חרדי, חלה תפנית בגישה כלפי עוגמת הנפש. מכיוון שצורך החזרה הועלה מצד מתנדבים יראי שמיים, הפוסקים לא יכלו להוסיף ולראות באנשים המבטאים אותו 'קלי דעת'. המעבר מתפיסת הצורך לחזור כצורך של 'קלי דעת', הנובע משיקולי נהנתנות, לצורך החשוב לערך קיום המשפחה, שעלה מתוך שאלותיהם של רופאים יראי שמיים – הוביל לתפנית בגישתו ההלכתית של רא"י וולדינברג כלפי עוגמת הנפש: למן פרסום הפסיקה בקונטרס 'משיבת נפש' בשנת תשכ"ה ועד לתשובה לד"ר רפאל בשנת תשנ"ח מפרידות 33 שנים. עיון בפסיקות מעלה שביחסו של רא"י וולדינברג לשאלת החזרה של הרופא לביתו בשבת חל שינוי ניכר במשך השנים. יש לדייק שבאופן רשמי רא"י וולדינברג לא חזר בו מהפסק העקרוני שלפיו חשש 'מכשילם' אינו מצדיק להתיר איסור תורה. עם זאת, לאחר שהתברר לו מפי רופאים בכירים יראי שמיים שמניעת הרופא מחזרה לביתו תפגע במערכת הטיפול הרפואי, הוא ראה לנכון למצוא דרכים להקל. נראה שבסיס השינוי בגישה היה בגורמים השואלים: שאלה המופנית מטעם מנהל מחלקה בכיר אינה נתפסת כשאלה 'נקודתית' של רופא יחיד אלא כשאלה מערכתית. מכך שהשאלות שהופנו אל רא"י וולדינברג היו מרופאים בכירים התחוור לרב כי החמרה (היינו איסור) בחזרת הרופא לביתו תגרום לפגיעה מערכתית בשירותי הרפואה וההצלה.

הדרכים שמצא להקל מצטרפות לשלושה מסלולים:

א. **מציאות של ספק רחוק:** הדיון בשאלת חזרת הרופא לביתו עוסק במציאות שבה אין בחזרה צורך רפואי. קביעת שעות קבלה לחולים, שאולי יגיעו, מאפשרת להישאר נאמן להכרעה ההלכתית שלפיה אין לחזור בגלל עוגמת נפש מחד גיסא, אך יוצרת צורך רפואי המתיר את החזרה אף באיסורי תורה מאידך גיסא. בקונטרס 'משיבת נפש' אסר רא"י וולדינברג להסתמך על ספק זה, אך ברבות הימים נאות לקבלו כסיבה ראויה להתיר. במסלול זה יצר מציאות חדשה שבה יש צורך רפואי, ובשל הצורך הזה החזרה מותרת. כמו כן, אין בכך שינוי של הפסק העקרוני, אך יש התחשבות בספק רחוק. החידוש טמון בשינוי שחל בנכונות להתחשב בספק הרחוק: בתשובה המוקדמת, בשנת תשכ"ה, לא ראה רא"י וולדינברג לנכון להתחשב בו, ובהסתמכו על שיטת ר"ש קלוגר גרס שאין להפעיל את דין 'נמצאת מכשילם', שכן בשל חשיבותה של מצוות הצלת נפשות אין יסוד להניח שהרופא יימנע

של הרב שאול ישראלי נוכח אתגר הריבונות היהודית במאה העשרים, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, תש"ע, עמ' 46-64.

מלהציל. בתשובה המאוחרת, בשנת תשנ"ח, ראה רא"י וולדינברג לנכון לעשות שימוש הלכתי בטענה שישנם חולים שרפואתם תלויה בחזרת הרופא לביתו נראה שבמעמדה של הסבירות הנמוכה שהחשש יתמש, חל מהפך של ממש: בשלב המוקדם היא הייתה הסיבה לאיסור, ואילו בשלב המאוחר – הפכה לתנאי להיתר.

ב. **הסתמכות על דעות פוסקים החולקים על דעתו:** הגם שלא חזר בו מפסקו, מכל מקום אפשר רא"י וולדינברג לסמוך לכתחילה על שיטת ר"מ פיינשטיין המתיר לרופא לחזור אף באיסור תורה. רא"י וולדינברג מתחשב בפוסק אחר ומקבל את הכרעתו, אם כי אינו חוזר בו מעמדתו שלו.

ג. **ערעור על שיטת האוסרים:** פסיקת רא"י וולדינברג נשענה לכתחילה על פסיקת ר"ש קלוגר, שבבסיס פסיקתו עמדה התפיסה הרואה במצב פיקוח נפש מצב הדוחה את השבת אך אינו מתיר אותה. בעקבות התוודעות למציאות שעלתה מהשאלות שהופנו אליו, התעמק רא"י וולדינברג בתפיסה שבבסיס הפסיקה וראה לנכון לקבל את דעת הפוסקים המכריעים שבמצבי פיקוח נפש השבת מותרת ולא רק נדחית, ובעקבות אימוץ דעתם קיבל למעשה את פסיקתם המתירה את החזרה גם אחרי שפעולת ההצלה הסתיימה. מסלול זה מתמקד לא בפסיקה עצמה אלא בתשתיתה, והשינוי הניכר על פני השטח בפסיקה אינו אלא ייצוג השינוי שחל בתפיסת היסוד.

רא"י וולדינברג, לאחר שנחשף למציאות של רופאים יראי שמיים המביעים את הצורך להימנע מעוגמת נפש, הכיר בלגיטימיות של שיקול זה ואפשר להסתמך על השיטות המקלות. לעומתו, אצל ר"ע יוסף חל תהליך בכיוון ההפוך דווקא:⁶⁹ לספרו של בנו, שיש בו פסקים המכירים בצורך, הוא נתן 'הסכמה' כללית,⁷⁰ אולם בספרו⁷¹ שפרסם בסוף ימיו התנגד לחזרת מצילים לביתם כדי להימנע מעוגמת נפש. הוא לא ראה בה צורך לגיטימי ואף לא הכיר באפשרות לסמוך על פוסקים אחרים. ייתכן

69 כיוון שההכרה בצורך לא בוטאה בפסיקתו במפורש.

70 ר"ע יוסף רואה בספר 'ילקוט יוסף' חיבור המבטא את דעתו ההלכתית, וכך כתב בהקדמה בהסכמה לספר: 'אעפ"י שרוב הדברים שבספר הזה נתחדשו אצל בני רבי יצחק... עם כל זה קיים ותשועה ברוב יועץ, והתייעץ עמנו ברוב ההלכות והסכמנו למסקנותיו הלכה למעשה'. בספרו 'ביע אומר' כתב למעלה מעשר פעמים 'וכן כתבנו בספר ילקוט יוסף', ואף כתב בלשון פסקתי או פסקנו – כגון בשו"ת 'ביע אומר', חלק ט, אורח חיים, סימן ק, אות ב (ירושלים תשס"ב, עמ' רב): 'וכן פסקנו בילקוט יוסף ח"א'.

71 עיינו: א' בן חיים, מרן הרב עובדיה יוסף: מנהיג בין הלכה לקבלה, בין פוליטיקה למיסטיקה, ירושלים תשע"ח, הדין בשינויים בפסיקת הרב עובדיה יוסף במשך השנים – חלקן להחמיר וחלקן להקל (עמ' 32–33). עוד עולה, כי חלק מהפוסקים שנכתבו בסוף ימיו נכתבו בידי צוות פוסקים מתלמידיו שנטה להחמיר והתאים את פסקי ר"ע יוסף למקובל בחברה החרדית (עמ' 60, הע' 42).

שפסיקתו לאסור מקורה בחשש מפני שינוי ההלכה בעקבות שינוי המציאות. ר"ע יוסף מתעלם מהצורך הקיים של רופאים וצוותי רפואה לפעול במציאות מודרנית הכרוכה בתורנויות שבת תכופות ולא נותן לו מענה המתיישב על ליבו של רופא או איש הצלה ירא שמיים. ייתכן שר"ע יוסף הבחין שהיתר הנסיעה בשבת ניחן במאפיינים ש'מנשבת מהם רוח' של קבלת עקרונות הקשורים לתרבות מערבית, ועל כן חזר בו למעשה מההיתר.⁷² כמו כן, בשנותיו האחרונות לא כיהן בתפקיד רשמי, וממילא כאדם פרטי יכול היה להחמיר.⁷³

ג. משמעות ההכרה בצורך למנוע עוגמת נפש

שאלת המאמר השלישית דנה במשמעות השינוי שהתרחש. ביחס לשאלה זו ניתן לומר שיש תהליך של הפנמת ערכים מערביים. אומנם הפוסקים היו שמחים לו היו בנמצא מתנדבים המוכנים לשבות מחוץ לביתם שבתות רבות, אך משלא נמצאו מתנדבים אלו נדרשו הפוסקים להכרעות המשקפות שינוי בתודעה הציבורית. פסיקת ר"מ פיינשטיין המתירה למתנדבי ארגון 'הצלה', שמייסדיו נמנים עם הציבור החרדי בארה"ב, לחזור בשבת באמצעות נהג יהודי היא מהפכנית. פסיקה זו אפשרה למתנדבים להצטרף לארגון סמי-צבאי בעל היררכיה מובנית, העוסק בהצלת חיים בעיתות חירום, לפעול בו בהתנדבות ולזכות בהילה של גיבורי תרבות. ההיתר להקל בהלכות שבת מעניק לפעילות, ובעקבותיה לעוסקים בה, הכרה חברתית גבוהה ביותר.

יאיר שלג בספרו 'הדתיים החדשים' כותב:⁷⁴

אחת השאלות העולות בהקשר של הפנמת אורחות החיים המודרניים בחברה החרדית היא האם מתלווים אליהם גם דפוסים ערכיים שונים של החברה המערבית המודרנית, כמו שוויון במעמד הנשים, דמוקרטיה וליברליזם. בוודאי שאין לדבר על הפנמה גורפת של הערכים הללו בכלל החברה החרדית, אך ניתן להבחין בהשפעות מסוימות, מעין 'כיסוי' השפעה מתחת לפני השטח, אם כי בתהליך הרבה יותר איטי והרבה פחות גלוי מאשר הפנמת תרבות הפנאי המודרנית.

ניתן לאתר בפסק של ר"מ פיינשטיין הד לדבריו של שלג. להקמת חברת 'הצלה', שלצורך פעולתה בשבת ניתן היתר קבוע למתנדב לחזור בשבת לביתו (בניגוד

72 פיקאר, תשס"ז (לעיל הערה 41), עמ' 83, כותב: 'במתח שבין האורתודוקסיה הדתית ותופעת החילון המערבי המודרני נוקט הרב יוסף מדיניות הלכתית של הדרה, המרחיקה ופוסלת תופעות של קבלת ההגמוניה של הת-רבות המערבית המודרנית'.

73 אבחנה זו ערך הרב הראשי אברהם שפירא בהסבירו מדוע בסוגיית היתר המכירה נקטה הרבנות הראשית בקן של המקילים ולא של המחמירים: 'שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשארו בעול ההוראה של הציבור הורו למעשה כפי הוראות הגאונים שסמכו על היתר המכירה' (מדריך לחקלאי לשנת השמיטה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 12).

74 'שלג, הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל, ירושלים תש"ס, עמ' 168.

לעולה מן המשנה שמדובר בפעילות הצלה מזדמנת), יש השפעה גדולה על אופי החברה, שכן מדובר בשינוי עקרון יסוד בחברה החרדית. במקום שהפרט יוותר על צרכיו לטובת הגשמת מטרות הכלל – כגון המתרחש בחברה זו ביחס לערך לימוד תורה, במקרה זה השבת נדחית לטובת חזרת המתנדב לביתו. אומנם השינוי מתון, כיוון שהעדפת צורכי הפרט נעשית על פי כללי ההלכה, ומכל מקום השבת נדחית מפניהם. ייתכן שהפסק אינו אלא ביטוי לשינוי שלמעשה כבר נוצר בשטח, וייתכן שהפסק הוא שיוצר את השינוי בתפיסת העולם. חוסר הנכונות להתנדב אם המחיר שהמתנדב נדרש לשלם הוא ניתוק מהבית לשבתות רבות, הוא מאפיין של חברה מערבית שבה הפרט מעדיף את נוחותו האישית על פני צורכי הכלל. פסיקה הנותנת מתן הכשר לדחיית איסורי תורה מפני צורכי הפרט, מעידה על חברה שהפנימה את חשיבות הצרכים הללו.

The Laws of Shabbat Concerning Lifesaving Acts (Pikuach Nefesh) and Emotionally Distressing Acts (Ogmat Nefesh): Historical Trends

Mordechai Goodman

Abstract

The Halachic relationship between two concepts: 'pikuach nefesh' (saving lives) and 'ogmat nefesh' (mental stress) is addressed in this dissertation. While Halachic Arbitrators agree that the Sabbath should, be 'violated' in order to save lives they, as a rule, do not deal with issues concerning the rescuer who, after completing his task, may be saddened or even stressed because he must remain in place, unable to observe Shabbat as his wont. This article examines responsa, concerning this and similar issues, written by four major Halachic Arbitrators: Rabbi Moshe Feinstein (1895–1986), Rabbi Shmuel HaLevi Vozner (1913–2015), Rabbi Eliezer Yehuda Valdenberg (1915–2006) and Rabbi Ovadia Yosef (1920–2013). In the course of the years a number of opinions emerged or changed:

1. Rabbi Valdenberg, in his later responsa, allowed doctors to return home on the Shabbat after completing their duties.
2. Haredi arbitrators allow volunteers, serving in an organization devoted to saving lives, to return to their homes after completing their tasks.
3. Rabbi Ovadia Yosef permitted medical personnel, driven by a non-jew, to return to their homes on Shabbat. However, in his later years he tended to prohibit this accommodation despite previous dispensations issued by him and by other leading Halachic arbitrators.

Conclusions:

The Halachic dispensation allowing medical or emergency personnel upon completion of their duties, to return to their homes on Shabbat represents a major change of attitude: instead of the individual relinquishing his private desires the Shabbat is sometimes deferred for the benefit of the individual.

Key words

Rabbi Moshe Feinstein, Rabbi Shmuel HaLevi Vozner, Rabbi Eliezer Yehuda Valdenberg, Rabbi Ovadia Yosef, saving lives ,mental stress, return home on shabbat, medicine on shabbat

